

УДК_ _ 811.161.2'373.613"20"

Г. Ю. Касім,

к. філол. н., доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

**ЗАМІНА КОМПОНЕНТА ЯК НАЙЧАСТОТНІШИЙ ПРИЙОМ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТАХ
СУЧАСНИХ ЗМІ**

У статті розглядаються вжиті в сучасних ЗМІ (2014–2016) інтертекстуальні одиниці – крилаті вислови й цитати, що зазнали трансформації через заміну одного з компонентів. Описано й такі різновиди зазначеної трансформації, як заміна одного з компонентів інтертекстуальної одиниці на співзвучне слово чи на антонім.

Ключові слова: мас-медіа, інтертекстуальність, крилаті вислови, цитати.

Трансформація усталених мовних конструкцій, таких, як фразеологізми, паремії та крилаті вислови, є випробуваним та ефективним прийомом деавтоматизації сприйняття тексту, активно використовуваним у публіцистиці. Такі трансформації неодноразово привертала увагу дослідників – на рівні фразеологізмів та паремій (див., наприклад: [1]; [2]; [3]; [7]; [9]), на рівні інтертекстуальних конструкцій, передусім крилатих висловів (див., наприклад: [4]; [5]; [8]; [10]; [11]), а також на матеріалі як фразеологічних, так і

інтертекстуальних одиниць (наприклад: [6]). Характерно, що прийоми трансформації, з одного боку, фразеологізмів та паремій, а з іншого – крилатих висловів, принципово не відрізняються: використовуються трансформації семантичні та структурні, лексичні та граматичні тощо.

Актуальність дослідження використання трансформованих крилатих висловів та цитат у текстах сучасних ЗМІ впливає з активності вживання в них зазначених конструкцій, що набувають при цьому виразного функціонального навантаження. *Метою* статті є розгляд одного з найчастотніших прийомів трансформації інтертекстуальних одиниць (ІО) – заміни лексичного компонента, а *завданнями* – виявлення найчастотніших прийомів трансформації ІО; встановлення прототекстів ІО, які зазнали заміни лексичного компонента; розгляд різновидів зазначеного прийому трансформації – заміни компонента співзвучним словом та заміни компонента його антонімом. *Об'єктом* дослідження є ІО, що зазнали заміни компонента, а його *предметом* – опис їхньої семантики та структури, а також встановлення прототекстів вихідних ІО.

В результаті аналізу 60 випадків трансформації крилатих висловів та цитат у сучасних мас-медіа (2014-2016) встановлено, що у половині з них використано прийом заміни лексичного компонента – 30 випадків, в т. ч. такі його різновиди, як заміна лексичного компонента на співзвучне слово (4 випадки) та на антонім (2 випадки). У проаналізованих ІО, що зазнали трансформації, представлені й такі продуктивні прийоми модифікації зазначених одиниць, як поєднання двох ІО чи принаймні їх скупчення – вживання двох ІО у межах одного речення чи в сусідніх реченнях (9 випадків); перебудова стверджувальної конструкції у негативку чи навпаки шляхом додавання / усунення частки *не* (7); різноманітні граматичні трансформації ІО (8) та ін. Проте найчастотнішим прийомом модифікації ІО є, як бачимо, саме прийом заміни одного зі слів, що входить до складу крилатого вислову / цитати.

Необхідною умовою ефективності ІО в публіцистичному тексті є її розпізнавання реципієнтами, в т. ч. й у трансформованому вигляді. Орієнтація на реальну когнітивну базу більшості реципієнтів (а може, й на власну

когнітивну базу) спонукає журналістів використовувати ІО, пов'язані переважно з текстами найвищого ступеня прецедентності – тими, що входять до шкільної програми чи є творами масової культури (пісні, фільми, белетристика). Так, заголовок *Панама-мама* (Українська правда, 10 травня 2016) – трансформація назви пісні гурту *Boney M Bahama Mama*, здійснена за рахунок введення співзвучного слова *Панама* (йдеться про інформацію з бази даних панамської компанії про причетність низки політиків до виведення власних коштів в офшори). Використана й гра слів: актуалізоване уявлення про маму як особу, що захищає й допомагає.

Використовуються й трансформації назв фільмів. Пор. трансформацію назви фільму Дж. Деммі 1991 р. «Мовчання ягнят» (англ. *The Silence of the Lambs*): *Вуху владі мліше бляцця ягнят, які чекають Курбан-Байраму* (Дзеркало тижня, 17 січня 2014). Заголовок *Чужий, ще чужіший* (Дзеркало тижня, 7 лютого 2014) – трансформація назви фільму П. Фарреллі *Тупий та ще тупіший* (1994). Заголовок *Королівство кривих податків: новенькі ще не розсілися?* (Дзеркало тижня, 21 березня 2014) – трансформація назви фільму-казки «Королівство кривих дзеркал» (1963, режисер Олександр Роу), що супроводжується використанням прийому додавання компонента (*новенькі ще не розсілися?*).

Натомість підзаголовок *Спецназ – справа тонка* (Корреспондент.net, 20 травня 2014) – трансформація репліки героя фільму «Белое солнце пустыни» (1970) *Восток – дело тонкое!* Як крилатий вислів уживається в значенні, максимально наближеному до ситуації у фільмі: «спілкування з іншими народами вимагає знати й брати до уваги їхні звичаї та традиції» [12]. Втім, у наведеному тексті вживається як цитата, містячи оцінку спецназу як складного й цікавого явища.

ІО, використовувані з заміною компонента, походять з різних джерел – Біблії, назв інших прецедентних текстів (літературних творів та фільмів), цитат із прецедентних текстів, що стали крилатими висловами.

Серед трансформованих Ю біблійного походження – заголовок *"Не створи собі... гаранта"* (Дзеркало тижня, 29 січня 2016) – трансформація другої заповіді, яку Мойсей отримав від Бога (*не створи собі кумира*), що містить критику абсолютизації влади президента як *гаранта конституції*. Заголовок *Не Децицю єдиним* (Корреспондент.net, 20.06.2014) – прозора трансформація крилатого вислову з Євангелія *не хлібом єдиним живе людина* (чи, в українізованому варіанті, *не одним хлібом живе людина*), що збагатив фразеологію різних слов'янських мов.

Неодноразово представлені трансформовані назви прецедентних текстів. Заголовок *Так говорив Янукович: головні тези ростовської прес-конференції* (Корреспондент.net, 28.02.2014) – іронічна трансформація назви твору Ф. Ніцше (1883) «Так говорив Заратустра» (нім. *Also sprach Zarathustra*). Заголовок *Порошенко і порожнеча* (Українська правда, 16 травня 2014) являє собою одну з численних і стандартних (з заміною першого компонента на інше прізвище) трансформацій назви роману В. Пелевіна «Чапаев и Пустота» Пор. у тексті: *<...> Порошенко не має своєї команди <...>*. Заголовок *Багато галасу з ТЦУ*, де аббревіатура розшифровується як *контроль трансфертного ціноутворення* (Дзеркало тижня, 25.09.2015), є трансформацією назви комедії Вільяма Шекспіра «Багато галасу з нічого» (англ. *Much Ado About Nothing*) – з заміною останнього компонента. Заголовок статті про 120-річчя з дня народження О. Довженка – *120 років самотності* (Корреспондент.net, 11 вересня 2014) – прозоро співвідноситься з прецедентним заголовком роману Г. Маркеса *Сто років самотності*.

Пор. ще заміну компонента при використанні назви фільму Л. Бунюеля «Скромна чарівність буржуазії» (фр. *Le Charme discret de la bourgeoisie*): *Ілюстративний приклад скромної чарівності, скажімо, антипольських стереотипів можна знайти у дотепному творі кінця 1970-х років одного литовського емігранта – драматурга Альгірдаса Ландсбергиса* (Тижень, 23 червня 2014).

Цитати з прецедентних текстів, що стали крилатими висловами, також зазнають трансформацій у вигляді заміни компонента. Це трансформована цитата з поеми В. Маяковського «Хорошо» (1927) *Моя милиция меня бережет: Для них журналисты правды становятся продажными, хтивыми, подлыми – у той час, як "наші беркути нас бережуть"* (Українська правда, 11 лютого 2014). Заголовок *Земельне питання їх зіпсувало* (Дзеркало тижня, 28 квітня 2016) – трансформація крилатого вислову з «Майстра і Маргарити» М. Булгакова *квартирный вопрос только испортил их* (слова Воланда). Пор. також трансформацію фрагмента перекладеного на російську мову С. Маршаком англійського фольклорного тексту *This is the house that Jack built*, що став у російськомовному просторі прецедентним, – *Вот дом, / Который построил Джек: Дім, який побудував Марк* (заголовок з підзаголовком *Які небезпеки тать у собі Facebook*) (Тижень, 9 квітня 2016). Мається на увазі Марк Цукерберг, який створив мережу *Facebook*.

При вживанні трансформованих Ю, ступінь прецедентності яких не є абсолютним, автор тексту прагне розкрити сенс первинного виразу. Зокрема автор статті з назвою *Філософський літак* робить це дуже розлого: *У 20-х роках минулого століття радянська влада теж було затурбувалася євроінтеграцією – Радам потрібне було офіційне визнання країнами світу. Тому Ленін запропонував червоний терор проти вельми грамотних – заслання за кордон. "Філософський пароплав" у вузькому значенні – збірне ім'я для двох рейсів німецьких пасажирських суден, пароплавів з Одеси і Севастополя, а також поїздів з Москви до Латвії і Німеччини, що вислали з країни кілька сотень інтелектуалів. Як казав Троцький, розстріляти їх тоді не можна було, а миритися з ними неможливо* (Дзеркало тижня, 23.10.2015). Заміна компонента Ю (*пароплав > літак*) дає можливість використати метафору пікування літака "Україна", водночас проводячи паралелі з філософським пароплавом: *Зараз немає потреби висилати когось з міських розумників. Досить <...> продемонструвати, що їхні недавні вимоги гідності, справедливості, честі й*

інших дрібниць – порожній звук, арифметично нікчемна величина. І вони вийдуть самі <...>.

Заміну не одного, а двох компонентів спостерігаємо, якщо вихідна конструкція містить однорідні члени: *Але сьогодні, вочевидь, це нікого на Печерських пагорбах поки що особливо не лякає. Їм би до виборів простояти, та до вересня протриматися...* (Дзеркало тижня, 19.02.2016). Йдеться про цитату з прецедентного за радянських часів тексту А. Гайдара «Сказка о Военной Тайне, Мальчише-Кибальчише и его твердом слове»: *Нам бы только ночь простоять да день продержаться*, яка вживається як жаргівливий заклик трохи потерпіти чи докласти ще трохи зусиль, або ж виступає як вказівка на складність ситуації [12].

Заміна одного з компонентів інтертекстуальної одиниці на співзвучне слово, надає трансформації особливої експресивності, проте вимагає нестандартних рішень. Адже далеко не кожне слово з тих, що входять до складу ІО, має пароніми. До того ж знайдений паронім має семантично вписатися в контекст, тобто у склад вихідної, нетрансформованої ІО. Але якщо вже підходящий паронім знайдено, результати трансформації стають особливо виразними. Так, заголовок статті, де іронічно оцінюється прагнення Юлії Тимошенко балотуватися у президенти – *Іде ВОНА народна* (Корреспондент.net, 27 березня 2014) – являє собою трансформацію загальновідомого (принаймні представникам старшого покоління українців) рядка пісні *Вставай, страна огромная* (слова В. Лебедева-Кумача, музика О. Александрова) *Идет война народная* з заміною *війна* на *вона* (слово, що активно використовувалося в політичній рекламі на позначення Юлії Тимошенко). Заголовок *Східний ексцес*, ужитий з підзаголовком, що націлює читача на розуміння змісту статті – *За якими сценаріями може розвиватися ситуація на сході України і хто за цим стоїть* (Корреспондент.net, 11 квітня 2014), є переробкою назви відомого роману Агати Крісті *Вбивство у східному експресі* (англ. *Murder on the Orient Express*), знову ж таки з заміною одного компонента на співзвучний. Підзаголовок *каМІСІЯ нездійсненна?* (Дзеркало

тижня, 28 квітня 2016) обіграє назву фільму *Mission: Impossible* (1996), пор. у тексті статті: *Слід зазначити, що серед членів комісії немає жодного фахівця або експерта, спроможного дати кваліфіковану оцінку функціонуванню системи експортного контролю*.

Заміна ж одного з компонентів інтертекстуальної одиниці на його антонім є відносно простим прийомом трансформації, що дозволяє авторові «відштовхнутися» від першотексту, спонукавши реципієнта все ж таки цей першотекст реконструювати, як-от одну з найчастотніших у текстах сучасних ЗМІ пупкінську ІО *русский бунт, бессмысленный и беспощадный: Проте ніякий "середній" рівень конкретного британського спектаклю настільки якісний і добротний, розумний і гумористичний (а також осмислений і нещадний), що ми можемо лише мріяти про такий мейнстрим на місцевих академічних сценах* (Дзеркало тижня, 23.10.2015). Заголовок *Слабкі світу цього* (Дзеркало тижня, 31 січня 2014) є результатом заміни одного з компонентів вислову біблійного походження *сильні світу цього* «ті, хто має владу» < *Не надійся на князя і на сильних світу цього* (Псалом 118) на його антонім.

Таким чином, на сьогодні трансформація ІО у вигляді заміни компонента в текстах ЗМІ належить до найчастотніших. Напрямо подальших досліджень має бути пов'язаний з розглядом інших трансформацій ІО, що функціонують у сучасних мас-медіа.

Література

1. Григоращ А. М. Систематизация приемов авторской интерпретации фразеологических единиц / А. М. Григоращ // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний зб. наук. пр. – К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. – С. 194–199.
2. Григоращ А. М. Трансформація складу фразеологізмів у газетних текстах / А. М. Григоращ // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: Т-во «Знання України», 1997. – С. 56–60.

3. Ковальчук М. С. Трансформація фразеологізмів у газетних заголовках [Текст] / М. С. Ковальчук // Український смисл / За редакцією д-ра філол. наук, проф. А. М. Поповського. – 2012. – № 2. – С. 74-81. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrsence.com.ua/zmist-zhurnal/u/ukr%D1%97n%97nskij-smisl-2-2012/>

4. Кочукова Н. І. Експресивні можливості трансформованих крилатих висловів (на матеріалі мови української преси) / Н. І. Кочукова // ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”, м. Слов’янськ. – Вип. 35. – 2013. – С. 175-177. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...

5. Мельник Ю. А. Прецедентні висловлення пісенного походження у сучасному російськомовному публіцистичному дискурсі [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.02 / Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 19 с.

6. Назаренко О. Національно-прецедентні феномени українського когнітивного простору в дискурсі мас-медіа / О. Назаренко // Мовознавчий вісник. – 2010. – Вип. 10. – С. 176-179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2010_10_42.

7. Пашинська Л. М. Субституція, або заміна компонентів фразеологічних одиниць, у мові сучасної української преси / Л. М. Пашинська // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – Вип. 5. – С. 91-99.

8. Постнова Т. Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе / Т. Е. Постнова // Вестн. Моск. ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 106-115.

9. Романченко А. П. Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи / А. П. Романченко. – Зб. наук. праць. – Одеса-Тираспіль, 2012. – С. 338-344

10. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект: Автореферат дисертації на здобуття наукового

ступеня кандидата філологічних наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова / О. К. Рябініна. – Харків, 2008.

11. Сурова Д. С. Прецедентный текст как средство воздействия на адресата в газетном тексте (на материале заголовков) / Д. С. Сурова // Вестник КАСУ. – 2008. – №2. – С. 24-27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnik-kafu.info/journal/14/513/>

12. Серов В. В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / В. В. Серов / 2-е изд. – М.: Локид-Пресс, 2005. – 880 с.

Г. Ю. Касим,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания

ЗАМЕНА КОМПОНЕНТА КАК САМЫЙ ЧАСТОТНЫЙ ПРИЕМ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В ТЕКСТАХ СОВРЕМЕННЫХ СМИ

В статье рассматриваются использующиеся в современных СМИ Украины (2014-2016) интертекстуальные единицы – крылатые слова и цитаты, подвергшиеся трансформации в виде замены лексического компонента. Описаны и такие разновидности указанной трансформации, как замена одного из лексических компонентов ИО созвучным словом или антонимом.

Ключевые слова: мас-медиа, интертекстуальность, крылатые слова, цитаты.

G. Y. Kasim,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
General and Slavic Linguistics Department

THE MOST FREQUENT WAY OF INTERTEXTUAL UNITS (POPULAR EXPRESSIONS AND CITATIONS) TRANSFORMATIONS AT UKRAINIAN MASS-MEDIA

The article is devoted to the study of intertextual units – popular expressions and citations, that were used at electronic mass-media of Ukraine. The relevance of the research is closely connected with active using of transformed intertextual units in modern Ukrainian social and journalistic genre. The aim of this article is to analyse the most frequent way of intertextual units transformations, that were used at

Ukrainian mass-media for a period of 2014-2016 years with substitution by another word. The object of investigation is *transformed intertextual units* totality, the subject is the study of their structure, semantics and genesis. Determined and analyzed were also such varieties of this way of transformations as substitution by phonetically similar word and substitution the word by its antonym.

Key words: mass-media, intertextual, popular expressions and citations.